

Karolina GOLEMO 

Uniwersytet Jagielloński

karolina.golemo@uj.edu.pl

NOWI PORTUGALCZYCY?

AFRODESCENDENTES I ICH MIEJSCE W SPOŁECZEŃSTWIE

ABSTRACT

The ‘New Portuguese’? Afrodescendants and Their Role in the Society

The aim of this article is to show the role that representatives of the complex category of *Afrodescendants* play in contemporary Portuguese society. It is a vast topic, interpretable from different perspectives and covering many issues, such as: hybrid identities and models of integration, educational paths and experiences in the labor market, political agency and civic engagement, activity in the field of culture, art (i.a. their increasingly important role in the music market) or sport. In this work, I refer to selected examples of socio-cultural activity of *Afrodescendants* within non-governmental organizations, as well as to their activity on the political scene in recent years. The background for the analyses concerning the people of African origins are postcolonial relations and ideas of decolonizing space and memory. An important context is also the International Decade for People of African Descent established by UNESCO (2015-2024) and the impact of this initiative on the emergence of different projects related to *Afrodescendants* in Portugal.

Keywords: Afrodescendants, Portugal, postcolonialism, social and political activism

Słowa kluczowe: potomkowie Afrykanów, Portugalia, postkolonializm, aktywizm społeczny i polityczny

25 kwietnia Portugalczycy obchodzą rocznicę rewolucji goździków. W 1974 roku, po czterech dekadach dyktatury, rozpoczął się nowy etap w historii tego kraju. Budowane przez Antónia Salazara i jego współpracowników *Estado Novo*, Nowe Państwo, dobiegło kresu, a wraz z nim ideologia, którą reżim pielęgnował, podtrzymując mit o wielkości, chwale i wyjątkowości portugalskiego narodu. Koniec Nowego Państwa i wejście Portugalii na drogę demokracji wiązały się z przemianami o charakterze nie tylko politycznym i ekonomicznym, ale także społeczno-kulturowym. Po upadku dyktatury nastąpiło wyzwolenie portugalskich kolonii, które od połowy lat 70. stawały się autonomicznymi państwami, rozpoczynającymi swoją odrębną historię, ze wszystkimi wypływającymi z tego faktu korzyściami i trudnościami. Kolonialna i kolonizatorska przeszłość obszarów wchodzących niegdyś w skład portugalskiego imperium zaczęła stapać się z migracyjną terażniejszością. W Portugalii, podobnie jak w innych krajach europejskich z dużym odsetkiem cudzoziemców, coraz bardziej widoczne staje się pokolenie dzieci imigrantów, urodzonych i/lub wychowanych w kraju przyjmującym. Szczegółne miejsce w społeczno-kulturowym krajobrazie zajmują potomkowie imigrantów z byłych afrykańskich kolonii, określane jako *afrodescendentes*. Nowi Portugalczycy nieportugalskiego pochodzenia, podobnie jak imigranci¹ mieszkający w Portugalii, czynnie uczestniczą w obchodach rocznicy obalenia Nowego Państwa i rozpoczęcia procesu demokratyzacji kraju. Razem z innymi grupami świętującymi zakończenie dyktatury skandują jedno z najbardziej popularnych haseł na corocznych manifestacjach: *25 de Abril sempre, fascismo nunca mais!* (25 kwietnia na zawsze, nigdy więcej faszyzmu).

Celem tego artykułu jest ukazanie roli, jaką we współczesnym społeczeństwie portugalskim odgrywają przedstawiciele i przedstawicielki złożonej kategorii *afrodescendentes*. Jest to temat rozległy, dający się interpretować z różnych perspektyw. W zakres analizy warunków życia i aktywności tej grupy można włączyć wiele zagadnień, takich jak: hybrydowe tożsamości członków tej grupy i modele integracji w społeczeństwie portugalskim, ścieżki edukacyjne i doświadczenia na rynku pracy, obecność w polityce i aktywność obywatelska, działalność na polu kultury, sztuki (m.in. coraz wyraźniejsza obecność na rynku muzycznym) czy sportu. W niniejszym tekście odwołuję się do wybranych przykładów działalności społeczno-kulturowej *afrodescendentes* w ramach organizacji pozarządowych, a także do ich aktywności na scenie politycznej w ostatnich latach. Tło analiz dotyczących potomków Afrykanów stanowią relacje postkolonialne oraz idee dekolonizowania przestrzeni i pamięci. Istotnym kontekstem podjętych rozważań jest też ustanowiona przez UNESCO Dekada Osób Afrykańskiego Pochodzenia (2015-2024)² oraz oddziaływanie tej inicjatywy na przedsięwzięcia i projekty dotyczące *afrodescendentes* w Portugalii. W artykule wykorzystuję przede wszystkim źródła zastane (publikacje naukowe, materiały prasowe, raporty, treści ze stron internetowych

¹ Na przykład w Lizbonie swoją reprezentację na pochodzie ma od wielu lat organizacja Solidariedade Imigrante (Imigrancka Solidarność).

² Dalej określana także jako „Dekada Afrodescendentes”.

wybranych stowarzyszeń i projektów) oraz częściowo materiał zebrany w czasie obserwacji uczestniczącej w Lizbonie w latach 2015-2019, czyli w pierwszej połowie „Dekady Afrodescendentes”.

PERSPEKTYWA POSTKOLONIALNA I MIĘDZYKULTUROWA

Chociaż kategorię *afrodescendentes* można zastosować w Portugalii także do potomków imigrantów z krajów afrykańskich, które nie były portugalskimi koloniami, to jednak w praktyce odnosi się ona przede wszystkim do ludzi wywodzących się kulturowo z krajów obszaru PALOP³. Ich miejsce i rola w społeczeństwie portugalskim bywają najczęściej analizowane w perspektywie postkolonialnej, choć można na nie spojrzeć także w szerszym kontekście rosnącej różnorodności kulturowej i międzykulturowych przepływów.

W kategoriach postkolonialnych obecność *afrodescendentes* w Portugalii można rozpatrywać, odwołując się np. do koncepcji stref kontaktu zaproponowanej przez Mary Louise Pratt, tzn. takich przestrzeni społecznych, w których *odmienne kultury spotykają się, zderzają ze sobą i splatają, często pozostając w skrajnie niesymetrycznej relacji dominacji i podporządkowania – jak kolonializm, niewolnictwo czy ich pochodne obecne dzisiaj na całym świecie*⁴. Co istotne, Pratt podkreślała w swoich analizach nieoczywistość efektów takich międzykulturowych spotkań, ich improwizacyjny charakter i emergentny sposób komunikacji w strefach kontaktu⁵. Jak pisze Sandra Ponzanesi, postkolonializm jako perspektywa krytyczna nie dąży do budowania binarnej opozycji czy do odwrócenia relacji władzy. Oznacza nie tylko zabieranie głosu i wypowiedanie się w swojej sprawie (*talking back*) przez niegdyś uciśnionych, lecz także niekończący się proces głębokiej transformacji, który wymaga ciągłej odnowy i krytycznej czujności⁶. Mniej radykalne podejście do doświadczenia kolonializmu stwarza możliwość ujmowania relacji pokolonialnych⁷ z punktu widzenia wzajemnego wpływu i przemiany obydwu stron, a nie jedynie ich zderzenia⁸. Leela Gandhi podkreśla, że w centrum uwagi badaczy nurtu postkolonialnego nie jest już dzisiaj opozycja skolonizowany–kolonizator czy centrum–peryferie. Dynamika relacji wymyka się temu podziałowi,

³ Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa (Kraje Afrykańskie Urzędowego Języka Portugalskiego).

⁴ Za: I. Mata, „Zonas de contacto” das literaturas de língua portuguesa: da resistência à reinvenção da diferença, [w:] *Identidades Reinventadas – transformações dos espaços sociais, políticos e culturais nos países de língua oficial portuguesa*, red. R. Díaz-Szmidt, Warszawa 2019, s. 276.

⁵ Zob. E. Bał, K. Wojnowski, *Strefy kontaktu jako propozycja usytuowanego poznania*, [w:] *Bądźmy w kontakcie! Strefy kontaktu jako narzędzie rozpoznawania współczesności*, red. E. Bał, K. Wojnowski, Kraków 2021, s. 10 i n.

⁶ S. Ponzanesi, *The Postcolonial Turn in Italian Studies: European Perspectives*, [w:] *Postcolonial Italy: Challenging National Homogeneity*, red. C. Lombardi-Diop, C. Romeo, Basingstoke 2012, s. 61.

⁷ Tu: w sensie chronologicznym, w odniesieniu do etapu w historii rozpoczynającego się od wyzwolenia spod kolonizatorów.

⁸ Zob. E. Bał, *Lokalność i mobilność kulturowa teatru. Śladami Arleкина i Pulcinelli*, Kraków 2017, s. 121.

na pierwszy plan wysuwa się bowiem *nieoznaczoność spotkania postkolonialnego*⁹. Podział świata na dominujących i ciemżonych stanowił bazę dla antykolonializmu jako narzędzia walki niepodległościowej. Postkolonializm *dekonstruuje tę binarność, odsłaniając wewnętrzne formy podporządkowania po obu stronach kolonialnego podziału, wewnętrzne sprzeczności, niespójności, pęknięcia*¹⁰.

Ewa Łukaszyk zwraca uwagę na to, że postkolonialny klucz może nie być narzędziem wystarczająco adekwatnym do opisu dzisiejszej złożonej rzeczywistości, istotne jest więc *uświadomienie sobie nowych zjawisk we współczesnym świecie, niewynikających w linearny sposób z kolonialnych zaszłości*¹¹. Funkcjonowanie potomków Afrykanów w społeczeństwie portugalskim można zatem rozpatrywać również w szerszej perspektywie relacji międzykulturowych, nie tylko z „białymi” Portugalczykami czy innymi Europejczykami, ale także z przedstawicielami różnych grup imigranckich czy etnicznych. Istotne są również relacje pomiędzy nimi samymi. Kategoria *afrodescendentes* wymaga dzisiaj od badaczy elastyczności i wyjścia poza dotychczasowe schematy analityczne. Iolanda Évora pisze, że w dyskursie dotyczącym potomków Afrykanów przez długi czas *odwoływano się przede wszystkim do kategorii podporządkowania i wykluczenia, nie uznając ich za nowe podmioty polityczne w Europie, która nie jest już czarno-biała. Osoby te, zdaniem badaczki, niosą ze sobą wyzwania teoretyczno-epistemologiczne i metodologiczne dla nauk społecznych, ponieważ ich poglądy, modele i sposoby życia wymykają się tradycyjnym paradygmatom, które kojarzą je z imigrantami lub uchodźcami*¹². Warto przy tym podkreślić, że duża część *afrodescendentes* ma portugalskie (często podwójne) obywatelstwo. Stanowią oni osobną kategorię „czarnych Portugalczyków” (*portugueses negros*), czy szerzej – Europejczyków afrykańskiego pochodzenia¹³.

Afrodescendentes mieszkający dzisiaj w Portugalii mają swoje *miejsce w systemie tworzenia dyskursów*¹⁴. Ich działalność wychodzi poza narracje bezpośrednio związane z rasizmem i kolonializmem, o czym świadczy szeroki wachlarz aktywności stowarzyszeń i organizacji o charakterze społeczno-kulturowym czy artystycznym. Nawiązania do historii kolonialnej i towarzyszące im refleksje o współczesnych formach dyskryminacji na tle rasowym są jednak wątkami często powracającymi w inicjowanej przez nich debacie społecznej. W ich narracjach wybrzmiewa to, na co zwracał uwagę m.in.

⁹ L. Gandhi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, tłum. J. Serwański, Poznań 2008, s. 111 i n., cyt. za: E. Bal, *Lokalność...*, s. 120-121.

¹⁰ N. Bloch, *Kolonizatorzy, turyści, antropolodzy. Dziedzictwo kolonialne w turystyce i kolonialna nostalgia w antropologii*, „Konteksty” 2014, nr 1, s. 191.

¹¹ E.A. Łukaszyk, *Między litością a współodczuwaniem. O uważnym czytaniu świata, który już nie zawsze daje się uchwycić w postkolonialnych kategoriach*, „Konteksty Kultury” 2019, nr 16, z. 3, s. 329-330.

¹² I. Évora, *As (im) pertinências do método. metodologia participativa e o estudo sobre a afrodescendência em Portugal*, [w:] *Áfricas, Américas y Caribes Representaciones colectivas cruzadas [siglos XIX-XXI]*, red. J.-A. Yao, Alcalá 2020, s. 167.

¹³ Zob. *tamże*, s. 169.

¹⁴ E.A. Łukaszyk, *Między litością...*, s. 329.

Boaventura de Sousa Santos: kolonializm jako forma relacji społecznych przetrwał dłużej niż kolonializm jako układ polityczny¹⁵.

AFRODESCENDENTES – WSPÓŁCZESNE OBLICZE PORTUGALSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA

Wedle najnowszych statystyk największą grupę obcokrajowców w Portugalii stanowią Brazylijczycy (ponad 27% wszystkich imigrantów), kolejno Brytyjczycy (7%) i Kabowerdeńczycy (5,5%). W pierwszej dziesiątce znajdują się też Angolczycy (3,7%)¹⁶. Chociaż współcześnie w krajobrazie imigracyjnym Portugalii dominują osoby pochodzące spoza kontynentu afrykańskiego (poza wspomnianymi wyżej narodowościami są to także Rumuni, Ukraińcy, Włosi, Chińczycy, Francuzi czy Hindusi), to z Afryki przyjeżdżali kilka dekad temu pierwsi migranci. Jeszcze przed przełomem politycznym, od lat 60. XX wieku, zaczęły się osiedlać w Portugalii pierwsze grupy osób pochodzących z Wysp Zielonego Przylądka. Po 1974 roku zaczęli przybywać mieszkańcy Angoli i Mozambiku, uciekający przed wojnami domowymi w swoich krajach. Afrykanie oraz ich potomkowie urodzeni i wychowani już poza Afryką stanowią dzisiaj istotną część portugalskiego społeczeństwa. Trudno jest precyzyjnie określić ich liczebność, ponieważ część z tych osób nabyła obywatelstwo portugalskie, a więc nie jest ujmowana w statystykach dotyczących cudzoziemców. W 2020 roku złożono w Portugalii prawie 70 000 wniosków o przyznanie obywatelstwa portugalskiego. Najwięcej z nich wystosowali Brazylijczycy, ale w pierwszej dziesiątce aplikujących znalazły się też osoby pochodzące z obszaru PALOP: *Cabo Verde*, Angoli, Gwinei Bissau i Wysp Świętego Tomasza i Książęcej¹⁷.

Dzieci imigrantów muszą odnajdywać się w wielokulturowej rzeczywistości, doświadczając także różnych form nietolerancji i rasizmu. Badania prowadzone jeszcze w pierwszej dekadzie XXI wieku wykazały, że potomkowie imigrantów nie czuli się traktowani jak pełnoprawni obywatele, a w szkołach zdarzały się przypadki dyskryminacji¹⁸. *Afrodescendentes* rzadko bywali opisywani jako „Portugalczycy” (bez żadnych dookreśleń), częściej zwracano uwagę na ich odmiennie, nieeuropejskie pochodzenie. Nawet pomimo tego, że posiadali obywatelstwo portugalskie, bywali klasyfikowani przez część społeczeństwa przyjmującego jako *negros* (czarnoskórzy), *africanos*

¹⁵ B. Sena Martins, A. Moura, *Portugal e década internacional de afrodescendentes: a educação e os tempos da violência colonial*, „Educação em Revista” 2018, nr 34, s. 12. Zob. także B. de Sousa Santos, *Pre-fácio*, [w:] *As Guerras de Libertação e os Sonhos Coloniais: alianças secretas, mapas imaginados*, red. M.P. Meneses, B.S. Martins, Coimbra 2013.

¹⁶ SEF, *Relatório de Imigração, Fronteiras e Asilo 2020*, s. 21, [online] <https://sefstat.sef.pt/Docs/Rifa2020.pdf>, 16 IX 2021.

¹⁷ *Tamże*, s. 32.

¹⁸ T. Seabra et al., *Trajetos e projetos de jovens descendentes de imigrantes à saída da escolaridade básica*, Lisboa 2011, s. 68-74. Autorzy opisują m.in. przypadki rasizmu w szkole, np. okrzyki uczniów: „sciennia się”, „nadhodzi noc” w stosunku do czarnoskórej koleżanki z klasy, *tamże*, s. 73.

(Afrykanie) czy *de origem africana* (afrykańskiego pochodzenia)¹⁹. Postawy osób konserwatywnych i niechętnych integracji przyczyniły się do umocnienia w społeczeństwie wyrazistego podziału na Portugalczyków (białych Europejczyków) i czarnoskórych Afrykanów. Część potomków imigrantów reagowała na to odrzucenie, umacniając w sobie poczucie „afrykańskiej” tożsamości, w opozycji do portugalskiej. Z upływem lat sytuacja ta nie uległa większej zmianie, a problem nierównego traktowania i rasizmu powraca w kraju do dzisiaj²⁰. Mimo sprawnie działających instytucji mających wspierać integrację imigrantów i spójność społeczną (ACM, CNAIM²¹) i wysokiej pozycji Portugalii w rankingu MIPEX²² organizacje i stowarzyszenia zrzeszające osoby o afrykańskim pochodzeniu wskazują na ciągle wyraźne przypadki ich dyskryminacji w środowisku, w którym żyją, oraz na tendencyjną narrację dotyczącą kolonializmu i obecności kultur afrykańskich w Portugalii.

Lata 2015-2024 zostały oznaczone przez UNESCO jako „Międzynarodowa Dekada Ludności Pochodzenia Afrykańskiego”²³ żyjącej w diasporze w różnych częściach świata. Głównym celem przedsięwzięcia jest walka z rasizmem i nietolerancją skierowaną wobec osób afrykańskiego pochodzenia²⁴. W Portugalii koordynacją wydarzeń wpisanych w tę inicjatywę zajmuje się Wysoki Komisariat ds. Migracji (Alto Comissariado para as Migrações / ACM). Znamienne, że to właśnie instytucja zajmująca się imigrantami odpowiada za organizację wydarzeń dotyczących *afrodescendentes* (w dużej mierze nieimigrantów). Portugalski plan działań obejmuje *powstanie różnych publikacji i rozpowszechnianie ich poprzez różne kanały (broszury, ulotki, kampanie, płyty DVD), a także zorganizowanie wydarzeń ukazujących afrykańską obecność w Portugalii,*

¹⁹ Zob. F.L. Machado, *Novos portugueses? Parâmetros sociais da identidade nacional dos jovens descendentes de imigrantes africanos*, [w:] *Identidades Nacionais em Debate*, red. J. Miranda, M.J. João, Oerias 2006, s. 28-43.

²⁰ Zob. np. <https://www.dw.com/pt-002/afrodescendentes-enfrentam-discriminacao-em-escolas-portuguesas/a-43089323>; <https://www.dn.pt/portugal/portugal-ignora-discriminacao-especifica-de-negros-8558999.html>; <https://aps.pt/pt/discriminacao-etnica-e-racial-em-portugal-um-debate-a-proposito-da-decada-dos-afrodescendentes-promovida-pela-onu/>, 19 IX 2021.

²¹ Alto Comissariado para as Migrações (ACM) – Wysoki Komisariat ds. Migracji, zob. <https://www.acm.gov.pt/inicio>; Centro Nacional de Apoio à Integração de Migrantes (CNAIM) – Krajowe Centrum Wsparcia na rzecz Integracji Migrantów, zob. <https://www.acm.gov.pt/pt/-/cnaim-lisboa>. Na temat działalności tych instytucji oraz pokrewnych im placówek zob. m.in. Projekt MURAL, https://otwarty.krakow.pl/aktualnosci/230029,1992,komunikat,mural_w_portugalii.html, 19 IX 2021.

²² Indeks Polityki Integracji Migrantów, zob. dane nt. Portugalii: <https://www.mipex.eu/portugal>. W raporcie podano, że w latach 2014-2019 indeks Portugalii wzrósł o trzy punkty. Podkreślono mocne strony portugalskiego systemu integracji imigrantów (procedurę nabywania obywatelstwa) i zanotowano pewną poprawę w kwestiach dotyczących m.in. uwzględniania różnorodności w curriculumach szkolnych i dostępu do opieki zdrowotnej przez osoby ubiegające się o azyl, *tamże*.

²³ Zob. opis inicjatywy na stronie ONZ: <https://www.un.org/en/observances/decade-people-african-descent>, 19 IX 2021.

²⁴ Za grupy szczególnie narażone na dyskryminację uznano kobiety, dziewczynki i młodych płci męskiej. Hasłami wywoławczymi inicjatywy UNESCO są: uznanie, sprawiedliwość, rozwój, przewlekła i wielosektorowa dyskryminacja. *Tamże*.

a konkretnie wystawy i międzynarodowej konferencji²⁵. Można odnieść wrażenie, że jest to dość skromny zestaw zamierzeń, jak na dekadę, zważywszy na to, jak istotne miejsce zajmuje afrykańska diaspora we współczesnym społeczeństwie portugalskim. Szczegółowy program przedsięwzięć zorganizowanych w ramach „Dekady Afrodescendentes” dostępny na stronie ACM zawiera nieco więcej konkretów, nie jest jednak aktualizowany: ostatni punkt dotyczy wystawy z 2020 roku i jest to *nota bene* jedyna inicjatywa w ciągu całego tamtego roku (być może ze względu na ograniczenia wynikające z pandemii)²⁶. W ramach „Dekady Afrodescendentes” wydano m.in. specjalny numer czasopisma „Migrações” poświęcony potomkom Afrykanów. Znalazły się w nim artykuły dotyczące ich zaangażowania w działalność stowarzyszeń imigranckich, tożsamości granicznych, rasizmu, czy „czarnego aktywizmu”²⁷.

W portugalskiej prasie pojawiały się doniesienia mówiące o tym, że dekada poświęcona *afrodescendentes* jest w Portugalii „mało widoczna”, tzn. stosunkowo niewiele jest przedsięwzięć i wydarzeń kulturalnych wpisanych w inicjatywę UNESCO. Sytuację tę krytykowało m.in. stowarzyszenie PANDEMA (Plataforma para o Desenvolvimento da Mulher Africana) zrzeszające kobiety afrykańskie w Portugalii²⁸. Jak zauważyli Bruno Sena Martins i Adriano Moura, tendencje do „niezauważania” (*invisibilização*) osób afrykańskiego pochodzenia i unikania dyskusji na ich temat utrudniają realizowanie strategii wpisanych w „Dekadę Afrodescendentes”²⁹.

PODBOJE KOLONIALNE, NIEWOLNICTWO I IMPERIALISTYCZNE MITY W SŁUŻBIE DYKTATURY

Ponieważ niektóre organizacje pozarządowe walczące o prawa *afrodescendentes* odwołują się w swojej działalności do doświadczeń kolonizacji i niewolnictwa, warto przypomnieć najważniejsze fakty związane z tym okresem w historii. Od drugiej połowy XV wieku Portugalia przewodziła w handlu niewolników na skalę światową. Portugalczycy (a potem również ich następcy – Brazylijczycy) najdłużej praktykowali niewolnictwo, także po wprowadzeniu oficjalnych zakazów. Szacuje się, że w ciągu kilku kolejnych stuleci na statkach handlarzy wywiezionych zostało z Afryki między 11 a 12 milionów

²⁵ Zob. stronę www ACM: <https://www.acm.gov.pt/-/decada-internacional-de-afrodescendentes-2015-2024>, 20 X 2021.

²⁶ Dokument *Década Internacional de Afrodescendentes (2015-2024) Contributos*, [online] https://www.acm.gov.pt/documents/10181/27754/Plano_Decada_contributos_ACM.pdf/4975041d-122e-4734-9d1e-83cd60b9cb25, 20 X 2021.

²⁷ „Migrações. Revista do Observatório das Migrações” – número temático „Afrodescendentes em Portugal”, n.º 16, dezembro de 2019, [online] <https://www.om.acm.gov.pt/documents/58428/183863/Revista+Migra%C3%A7%C3%B5es+16.pdf/d7e56cb0-7d04-4f2c-96a6-fb2c7ee8e9ff>, 21 X 2021.

²⁸ Zob. J.G. Henriques, *Década dos Afrodescendentes da ONU continua invisível em Portugal*, Publico, 25 XI 2017, [online] <https://www.publico.pt/2017/11/25/sociedade/noticia/decada-dos-afrodescendentes-da-onu-continua-invisivel-em-portugal-1793910>, 21 X 2021.

²⁹ B. Sena Martins, A. Moura, *Portugal e década internacional...*, s. 7.

osób (mężczyzn, kobiet i dzieci), przeważająca większość trafiła na kontynent amerykański. Około 5 milionów przetransportowali Portugalczycy³⁰. Symboliczny początek tego procederu to schwytanie dwóch niewolników na południe od przylądka Bojador w 1441 roku i przetransportowanie ich do Lizbony³¹. Zniewolone osoby przewożono pod pokładami statków w tragicznych warunkach, 14,5% z nich (czyli niemal 2 miliony ludzi) nie przeżyło podróży przez Atlantyk. Z czasem Lizbona nie była już przystankiem na drodze do Ameryki Południowej, gdzie niewolników przewożono bezpośrednio z Afryki. Portugalczycy wywieźli do Ameryki Południowej ponad 4 miliony Afrykanów, czyli prawie 10 razy więcej, niż inne kraje przetransportowały do Ameryki Północnej³². Dane wskazują, że między 1500 a 1870 rokiem w wyniku praktyk niewolniczych Afryka straciła 12 500 000 ludzi. Był to jeden z największych zbiorowych dramatów w historii nowożytnej, określanej jako zbrodnia przeciwko ludzkości³³. Warto też jednak pamiętać, że to Portugalia – idąc z duchem idei Oświecenia – jako pierwszy kraj w Europie wprowadziła częściowe zniesienie niewolnictwa w 1761 roku. Zakaz dotyczył przywożenia nowych niewolników, ale ci będący już na terytorium portugalskim zachowywali swój status. Dopiero w 1869 roku pod wpływem presji międzynarodowej całkowicie zniesiono niewolnictwo w portugalskich koloniach w Afryce, choć pomimo zakazów jeszcze długo kontynuowano nielegalne praktyki niewolnicze³⁴.

W okresie dyktatury Antónia Salazara dominował dyskurs imperialistyczno-nacjonalistyczny, zgodnie z którym kolonie, a potem tzw. prowincje zamorskie Portugalii, stanowiły dumę narodu. Z tamtej epoki pochodzą propagandowe plakaty, na których przedstawiano mapę Europy z oznaczonym na niej terytorium Portugalii oraz naniesionymi dodatkowo obszarami odpowiadającymi wielkości Angoli i Mozambiku. Na plakatach tych widniał podpis: *Portugalia to nie jest mały kraj*³⁵. Triumfowała teoria

³⁰ Sena Martins i Moura podają, że z 12,5 milionów wszystkich Afrykanów – ofiar handlu niewolnikami – Portugalczycy wywieźli 5,8 miliona, czyli 47%. *Tamże*, s. 10.

³¹ Na podstawie informacji zawartych w katalogu do projektu „Testemunhos da escravatura. Memória africana”, Camara Municipal de Lisboa, 2017: A. Valente, A.C. Leite, *O projeto testemunhos da escravatura. Memória africana* oraz A.M. Calderia, *O tráfico atlântico de mão-de-obra escrava* (b.n.).

³² B. Hatton, *Os Portugueses. A história moderna de Portugal. O verdadeiro retrato de um povo único, fascinante e contraditório*, Lisboa 2011, s. 93.

³³ A. Valente, A.C. Leite, *O projeto testemunhos da escravatura*; A.M. Calderia, *O tráfico atlântico de mão-de-obra escrava*.

³⁴ B. Hatton, *Os Portugueses...*, s. 95. W 1869 Marquês de Sá da Bandeira zniósł niewolnictwo na wszystkich terytoriach portugalskich (łącznie z koloniami). Wcześniej, w 1761 roku Marquês de Pombal ogłosił zakaz sprowadzania nowych niewolników do Portugalii, a dwa lata później wprowadzono tzw. prawo wolnego brzucha, zgodnie z którym dzieci urodzone w Portugalii z niewolnic nie dziedziczyły statusu niewolnika, zob. rozmowa z historykiem Arlindem Manuelem Caldeira – D. Soares, *A última escrava portuguesa morreu em Lisboa nos anos 1930*, Radio Renascença, [online] <https://rr.sapo.pt/noticia/pais/2017/03/25/a-ultima-escrava-portuguesa-morreu-em-lisboa-nos-anos-1930/79112/>, 29 X 2021.

³⁵ Zob. reprodukcję plakatu w artykule A.N. de Sousa, *How Portugal silenced „centuries of violence and trauma”*, [online] https://www.aljazeera.com/features/2021/3/10/how-portugal-silenced-centuries-of-violence-and-trauma?fbclid=IwAR3Jw5Uj7xB36_qC2dxCu1UXg-jeHHd0BLqQJ-We4v54ctv8Ll0-X1XEGu8, 20 X 2021.

luzotropikalizmu Gilberta Freyrego, ukazująca kolonizację portugalską w perspektywie korzyści dla zdominowanych rejonów, a samych kolonizatorów jako życzliwych i wyrozumiałych wobec podbijanych ludów. Ponieważ portugalscy najeźdźcy łatwiej niż inni wchodzili w relacje i mieszały się z lokalną społecznością, dość mocno zakorzeniło się też przekonanie o tym, że byli mniej uprzedzeni co do koloru skóry. Dzięki tej polityce „mieszania się” (*politica de mestiçagem*) Portugalczycy zwyczajowo nie myśleli o sobie jako o rasistach, przypisując rasizm innym kolonizatorom³⁶. Salazar w jednym z wystąpień w 1935 roku nawoływał wręcz do „ochrony niższych ras” i przypominał o misji ich chrystianizowania. Takie wypowiedzi umacniały mit o godnym pochwały imperium portugalskim³⁷. Jak piszą Sena Martins i Moura, *eliminowanie przemocy kolonialnej z portugalskiego doświadczenia kolonizatorskiego łączyło się albo z heroicznymi opowieściami o odkryciach, albo z gloryfikacją luzotropikalizmu [...]*³⁸.

Autostereotyp o „dobrym kolonizatorze” przetrwał czasy dyktatury i utrzymuje się u części społeczeństwa aż do dzisiaj, choć coraz częściej bywa rewidowany. To, że kolonizacja portugalska nie była „łagodna”, ukazał m.in. wieloodcinkowy serial dokumentalny *Guerra* (reż. Joaquim Furtado) opowiadający o 13 latach wojen kolonialnych, wyemitowany w telewizji RTP w latach 2007-2013. Jego twórcy podali w wątpliwość dominującą przez dekady narrację o historii kolonialnej i zaproponowali nową perspektywę³⁹. Początkowo serial miał się składać z sześciu odcinków, jednak ogrom uzyskanego materiału (m.in. wywiadów z uczestnikami tamtych wydarzeń) sprawił, że produkcja rozrosła się do 42 części, stając się swoistą audiowizualną encyklopedią⁴⁰. Aby wpasować się w ideologię i cele Unii Europejskiej oraz stać się atrakcyjnym partnerem dla międzynarodowej europejskiej wspólnoty, Portugalia musiała – w ramach procesów dekolonizacji i demokratyzacji państwa – zweryfikować swój autostereotyp i na nowo zdefiniować swoje kulturowe standardy, bazujące dotąd na paternalizmie względem byłych kolonii w Afryce⁴¹.

DEKOLONIZOWANIE PAMIĘCI I PRZESTRZENI – NOWE NARRACJE

W XVI wieku położona na peryferiach Europy Lizbona stała się centralnym punktem imperium przewodzącego w wymianie handlowej pomiędzy odległymi regionami świata; miejscem, w którym spotykali się ludzie pochodzący z Europy, Afryki, Ameryki

³⁶ *Tamże*, s. 95-96 oraz 103. Barry Hutton przywołuje też w swojej książce badaczy kolonializmu portugalskiego, którzy kreślą inny jego obraz, pełen przemocy i agresji, zob. *tamże*, s. 97-99.

³⁷ B. Hatton, *Os Portugueses...*, s. 101 i 95.

³⁸ B. Sena Martins, A. Moura, *Portugal e década internacional...*, s. 12.

³⁹ Por. B. Hatton, *Os Portugueses...*, s. 101-102.

⁴⁰ Na temat serialu zob. np. A. Schaefer, *Imagens de „A Guerra”: Interação entre os discursos visual e verbal na série de Joaquim Furtado*, „Práticas da História” 2015, vol. 1, nr 1, s. 33-60; <https://praticasdahistoria.pt/article/view/24117/17751>, 20 X 2021.

⁴¹ A. Kalewska, *A identidade portuguesa revisitada no dealbar do terceiro milénio*, [w:] *Identidades Revisitadas, Identidades Reinventadas...*, s. 34-35.

i Azji. Portugalska stolica była też wówczas jednym z ważniejszych w Europie centrów handlu niewolnikami. Klimat, jaki panował w mieście w okresie podbojów kolonialnych, w sugestywny sposób pokazano na wystawie w Museu Nacional de Arte Antiga wiosną 2017 roku. Ekspozycja *Lizbona – miasto światowe / Lisbon the Global City*⁴² miała na celu pokazanie stolicy Portugalii jako przestrzeni kosmopolitycznej, w której krzyżowały się wpływy kulturowe kilku kontynentów⁴³. Główną atrakcją wystawy był obraz nieznanego niderlandzkiego malarza przedstawiający nieistniejącą już obecnie Nową Ulicę Kupiecką (rua Nova dos Mercadores), będącą na przełomie XVI i XVII wieku głównym traktem handlowym w mieście⁴⁴. Na wystawie pokazano też przedmioty pochodzące z podbitych przez Portugalczyków terenów, m.in. z rejonów zachodniej Afryki. Ekspozycja z jednej strony była świadectwem wielkości portugalskiego imperium w okresie tzw. złotej epoki⁴⁵ i podkreślała wielokulturowy charakter Lizbony, ale z drugiej – przypominała o trudnym okresie w historii, skłaniając do krytycznej refleksji i poszukiwania innych nieeuropocentrycznych narracji. Hasło przewodnie lizbońskiej kandydatury do wpisu na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO brzmi „Historical Lisbon, Global City” i nietrudno dostrzec jego zbieżność z tytułem wspomnianej wystawy. W niektórych środowiskach jest ono krytykowane jako nawiązujące do portugalskiego imperializmu i zarazem wykluczające peryferyjne obszary miasta i suburbia w dużej mierze zamieszkiwane przez diasporę afrykańską⁴⁶.

Zdaniem Isabel Castro Henriques⁴⁷, żeby „zdekolonizować” Lizbonę, trzeba najpierw przyjrzeć się warunkom życia Afrykanów w portugalskiej stolicy od XV wieku do współczesności. Badaczka zwraca uwagę na dwa główne aspekty ich obecności: bycie widocznym w miejskim krajobrazie (*visibilidade*)⁴⁸ i bycie uczyszonym przez dominującą warstwę społeczeństwa i historiografię (*silenciamento*). José Ramos Tinhorão

⁴² Zob. syntetyczny opis wystawy na stronie internetowej Muzeum: <http://www.museudearteantiga.pt/exposicoes/a-cidade-global>, 30 X 2021.

⁴³ Poeta Miguel Torga napisał, że w XVI wieku Lizbona była „skrzyżowaniem świata” (*um cruzamento do mundo*), B. Hatton, *Os Portugueses...*, s. 81.

⁴⁴ Rua Nova dos Mercadores została całkowicie zniszczona w czasie trzęsienia ziemi w 1755 roku. Na obrazie przedstawieni są kupcy, kuglarze, muzykanci, sprzedawcy uliczni, niewolnicy, dworzanie, rycerze. Są na nim uwiecznione również egzotyczne zwierzęta i pochodzące z Afryki, Brazylii i Azji towary luksusowe, którymi w XVI wieku handlowano w Lizbonie właśnie na tej ulicy, zob. katalog do wystawy *The Global City. Lisbon in the Renaissance*. O znaczeniu tej ulicy w renesansowej Lizbonie pisze także B. Hatton, *Queen of the Sea: A History of Lisbon*, London 2018, s. 67-71.

⁴⁵ Zob. na ten temat B. Hlińbicka-Węglarz, „Złota epoka” Portugalii i języka portugalskiego, Lublin 2021.

⁴⁶ Zob. np. A. Brito Guterres, A.N. de Sousa, *The Invisible City: Existence and Resistance in the Peripheries of Lisbon*, „The Funambulist: Proletarian Fortresses” 2018, nr 16, s. 25.

⁴⁷ Wystąpienie *Percursos históricos dos Africanos em Lisboa (séculos XV-XX)*, na konferencji *Memorializar e descolonizar a cidade (pós)colonial*, [online] <https://teatrodobairroalto.pt/materiais/as-marcas-coloniais-na-cidade-e-no-corpo/>, 15 IX 2021.

⁴⁸ To, jak istotną rolę ogrywali Afrykanie w życiu codziennym XVI-wiecznej Lizbony, dobrze ilustruje obraz *Vista do Chafariz D’El Rei* będący częścią zbiorów muzeum Coleção Berardo. Hiszpański pisarz Bartolomé de Villalba y Estaña określił renesansową Lizbonę jako „matkę czarnych” (*mãe de negros*), zob. katalog projektu „Testemunhos da escravatura. Memoria africana”, Lisboa 2017, s. 23.

w książce na temat Afrykanów w Portugalii opublikowanej w 1998 roku pisał o ich „milczącej obecności” (*uma silenciosa presença*), odwołując się do nieuprzywilejowanej pozycji społecznej, tzn. ulokowania na najniższym szczeblu hierarchii zawodowej i wykonywania najbardziej niepożądanych prac⁴⁹.

Wiosną 2021 roku rozpoczęła się portugalsko-niemiecka inicjatywa „ReMapping Memories Lisboa – Hamburg: (Post)Colonial Places of Remembrance”. Projekt pod patronatem Instytutu Goethego ma na celu zbadanie, jak doświadczenia kolonializmu i antykolonialnego oporu są przekazywane w pamięci zbiorowej i co z nich pozostało w przestrzeni publicznej portowych miast – Hamburga i Lizbony. Wychodząc od tych dwóch ośrodków europejskiego kolonializmu, inicjatorzy projektu chcą nakłonić do refleksji i debaty na temat strategii dekolonizacji miejskich przestrzeni. W ramach projektu planowane jest stworzenie strony internetowej z cyfrowymi mapami miejskimi Hamburga i Lizbony, na których to mapach mają się znaleźć miejsca związane z (post)kolonialną pamięcią, wywołujące spory narracyjne. W przypadku Lizbony mają to być m.in.: pomnik jezuickiego misjonarza Antónia Vieira, siedziba Portugalskiego Towarzystwa Geograficznego, dzielnica Mocambo⁵⁰, pomnik Odkrywców, klub muzyczny B.leza czy pomnik Pamięci Osób Zniewolonych. Mapom mają towarzyszyć opisy ukazujące historię tych miejsc w nowym kontekście, pozwalające na jej analizę z zastosowaniem alternatywnych narracji. Pomysłodawcy projektu chcą dzięki temu opowiadać o przeszłości i teraźniejszości miast, stosując – jak sami piszą – nierasistowskie, wielokulturowe podejście⁵¹.

Mówiąc o obecności osób afrykańskiego pochodzenia w Portugalii, warto przywołać projekt „Afro-Port. Potomkowie Afrykanów w Portugalii: sieci towarzyskie, reprezentacje oraz dynamika społeczno-polityczna i kulturowa. Studium Obszaru Metropolitalnego Lizbony”, będący odpowiedzią na inicjatywę „Dekady Afrodescendentes”⁵². Projekt realizowany w latach 2018-2021 w Centrum Studiów nad Afryką i Rozwojem na Uniwersytecie Lizbońskim ma na celu analizę takich kwestii jak m.in.: powiązania kategorii tożsamościowej „afrodescendente” z historią kolonialną; status potomków Afrykanów jako nowego kolektywu w społeczeństwie portugalskim; mechanizmy wykluczenia *vs.* procesy zbiorowej afirmacji oraz dążenia do równych praw i społecznego uznania; przejawy aktywizmu i uczestnictwa w kulturze. Zdaniem autorek projektu to właśnie działania w sferze aktywizmu wyróżniają społeczność *afrodescendentes* spośród

⁴⁹ B. Hatton, *Os Portugueses...*, s. 84. Zob. także J.R. Tinhorão, *Os negros em Portugal: uma presença silenciosa*, Lisboa 1998.

⁵⁰ Lizbońska dzielnica Mocambo została założona pod koniec XVI wieku na obszarze pomiędzy dzisiejszymi dzielnicami Madragoa i Bairro Alto, czyli w centrum miasta. Zamieszkujący ją Afrykanie byli w większości wyzwolonymi niewolnikami, służącymi portugalskim rodzinom. Niemal całkowicie zniszczona podczas trzęsienia ziemi w 1755 roku, została potem odbudowana, ale z czasem utraciła swój afrykański charakter, zob. I. Castro Henriques, P. Pereira Leite, *Lisboa cidade africana: Percursos de Lugares de Memória da Presença Africana, Séculos XV-XXI*, Lisboa 2013, s. 27-31.

⁵¹ Zob. <https://www.goethe.de/prj/lat/en/prj/rem.html>, 25 X 2021.

⁵² Zob. stronę www projektu: <https://cesa.rc.iseg.ulisboa.pt/afroport/>, 27 X 2021. Projekt ten nie został uwzględniony w oficjalnym zestawieniu przedsięwzięć organizowanych w Portugalii w ramach Dekady Osób Pochodzenia Afrykańskiego (vide przypis nr 10).

imigrantów w Portugalii⁵³. Istotnym elementem projektu jest przyjęta metodologia zakładająca współuczestniczenie badanych w procesie badawczym i zaangażowanie ich w analizę gromadzonego w terenie materiału (*metodologia participativa*). Grupa badanych nie jest więc tylko obiektem analiz, ale odgrywa także rolę krytyków. Jak pisze liderka projektu Iolanda Évora: *Analizujemy procesy negocjacyjne w terenie, dbając o wkład tego projektu w dialog między naukowcami a kolektywami potomków Afrykanów*⁵⁴.

Przestrzenią wymiany wiedzy z obszaru studiów afrykańskich oraz debaty na temat afrykańskiej diaspory w Portugalii i krajów grupy PALOP jest także podcast *Por Dentro da África (We wnętrzu Afryki)* prowadzony przez dziennikarkę i badaczkę Natalię da Luz we współpracy z Centrum Studiów Międzynarodowych w Instituto Universitário de Lisboa (CEI-IUL)⁵⁵. Do popularyzowania szeroko pojętej tematyki afrykańskiej w Portugalii przyczynia się również platforma BUALA, którą w 2010 roku założyła aktywistka, dziennikarka i badaczka Marta Lança⁵⁶.

AFRODESCENDENTES W WALCE O UZNANIE – AKTYWIZM I POLITYKA

Kiedy rozpoczynała się międzynarodowa Dekada Osób Afrykańskiego Pochodzenia, pojawiały się w Portugalii głosy na temat ich nieobecności w polityce. W 2015 roku socjolog z Uniwersytetu w Coimbrze Elísio Estanque zwracał uwagę na brak reprezentacji politycznej tej grupy ze względu na jej tendencję do usuwania się na margines (*automarginalização*). *Jeżeli ci zintegrowani ze społeczeństwem uciekają z polityki, to osoby „wykluczone” nigdy nie zdołają [do niej – K.G.] wejść* – stwierdził i wyliczył, że w ciągu 13 kadencji i spośród ponad 3000 posłów i posłanek wybranych do portugalskiego parlamentu jedynie 5% stanowiły osoby afrykańskiego pochodzenia. Zdaniem socjologa wraz z uprzedzeniami o charakterze rasowym postępował proces depolityzacji społeczności *afrodescendentes*. Podejmowane przez nich akcje afirmatywne dotyczyły wsparcia społecznego, ale nie miały na celu budowania siły politycznej⁵⁷. Warto przypomnieć, że w roku rozpoczynającym „Dekadę Afrodescendentes” urodzona w Luandzie (w czasach kiedy Angola była jeszcze portugalską kolonią) Francisca Van Dunem została pierwszą w historii Portugalii czarnoskórą kobietą, która objęła urząd ministra sprawiedliwości. W 2019 roku Carlos Ramos, pochodzący z Gwinei Bissau prawnik i polityk samorządowy z Partii Socjalistycznej (PS), raźnił przedstawicielom *afrodescendentes*, aby zamiast tworzyć własne ugrupowania,

⁵³ *Tamże*.

⁵⁴ I. Évora, *As (im) pertinências do método...*, s. 167.

⁵⁵ Zob. stronę www podcastu: <http://www.pordentrodaafrica.com/podcast>, 30 X 2021.

⁵⁶ Zob. stronę www platformy: <https://www.buala.org/en/about-us>, 30 X 2021.

⁵⁷ B. Pereira, *Os afrodescendentes em Portugal, uma minoria silenciosa sem voz política*, EFE, 27 X 2015, [online] <https://www.efc.com/efe/portugal/destacada/os-afrodescendentes-em-portugal-uma-minoria-silenciosa-sem-voz-politica/50000440-2748031>, 30 X 2021.

konsolidowali się „na marginesie” większych, rozpoznawalnych portugalskich partii i stopniowo wnikali do ich szeregów⁵⁸.

W obecnym składzie portugalskiego parlamentu⁵⁹, którego kadencja rozpoczęła się jesienią 2019 roku, znalazły się trzy posłanki afrykańskiego pochodzenia: Joacine Katar Moreira startująca z listy partii Livre, Romualda Fernandes z Partii Socjalistycznej (PS) oraz Beatriz Gomes Dias z Bloku Lewicowego (Bloco de Esquerda – BE). Wszystkie trzy są aktywistkami i działaczkami społecznymi na rzecz walki z rasizmem. W komentarzach posłanek na temat ich zwycięstwa w wyborach powracały stwierdzenia, że jest to przełom w portugalskiej polityce, moment historyczny, ukoronowanie długiej walki z rasizmem i dyskryminacją, wejście na nowy poziom refleksji na temat różnorodności, ugruntowanie demokracji. Podkreślały, że osiągnęły taki wynik bez systemu kwotowego, co może być świadectwem pewnej zmiany w myśleniu zarówno przywódców partyjnych, jak i elektoratu⁶⁰.

Joacine Katar Moreira, która najbardziej eksponowała w czasie kampanii swoje afrykańskie pochodzenie, spotykała się z krytyką, że reprezentuje przede wszystkim interesy społeczności z Gwinei Bissau, a nie portugalskich obywateli. Jednocześnie partia, z której list startowała, otrzymała wiele głosów od młodego pokolenia wyborców, zdaniem Moreiry świadomych „nowej ery”⁶¹. Zainteresowanie karierą polityczną Moreiry nasiliło się, kiedy kilka miesięcy po zdobyciu mandatu opuściła partię Livre i stała się niezależną posłanką⁶².

W programach posłanek – poza bardziej ogólnymi postulatami dotyczącymi usprawnienia polityki mieszkaniowej, równości płci, walki ze zmianami klimatycznymi, zapobiegania przemoc domowej czy podniesienia płacy minimalnej – wyróżniały się przede wszystkim kwestie dotyczące walki z wykluczeniem społecznym grup mniejszościowych, zapobiegania dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne i rasowe, bardziej efektywnej integracji imigrantów, wsparcia dla uchodźców. Beatriz Gomes Dias (urodzona w Senegalu w rodzinie pochodzącej z Gwinei Bissau) na początku swojego mandatu zapowiedziała m.in. starania o uwzględnienie w narodowym spisie powszechnym 2021 danych dotyczących rasy i pochodzenia etnicznego, aby lepiej monitorować sytuację tych osób i niwelować nierówności⁶³. Innym jej postulatem było wprowadzenie

⁵⁸ *Integração de afrodescendentes na política portuguesa requer organização „à margem dos partidos” convencionais, diz jurista guineense*, Jornal É@GORA, 17 VI 2019, [online] <https://jornaleagora.pt/integracao-de-afrodescendentes-na-politica-portuguesa-requer-organizacao-a-margem-dos-parti-dos-convencionais-diz-jurista-guineense/>, 12 XI 2021.

⁵⁹ Prace nad artykułem zakończyły się pod koniec 2021 roku. 30 stycznia 2022 roku odbyły się w Portugalii przedterminowe wybory do parlamentu, który rozpoczął kolejną kadencję.

⁶⁰ Agência Lusa, *Deputadas afrodescendentes apontam para „nova era” parlamentar depois da sua eleição*, Observador, 24 X 2019, [online] <https://observador.pt/2019/10/24/deputadas-afrodescendentes-apontam-para-nova-era-parlamentar-depois-da-sua-eleicao/>, 12 XI 2021.

⁶¹ *Tamże*.

⁶² Agência Lusa, *Joacine Katar Moreira deixou o Livre*, Público, 4 II 2020, [online] <https://www.publico.pt/2020/02/04/politica/noticia/joacine-katar-moreira-deixou-livre-1902816>, 12 XI 2021.

⁶³ Pytania o przynależność etniczno-rasową nie zostały jednak wprowadzone do formularza Spisu Powszechnego w 2021 roku, ponieważ portugalski Urząd Statystyczny (INE) na to nie zezwolił, tłumacząc, że spis nie może być narzędziem „klasyfikacji populacji”. W październiku 2021 roku INE

systemu kwotowego w dostępie do stanowisk publicznych, a także stworzenie specjalnego funduszu na wspieranie studentów pochodzących z grup „nieuprzywilejowanych rasowo”. Plany polityczne wszystkich trzech posłanek dotyczyły w dużej mierze poprawy warunków życia osób pochodzenia afrykańskiego, można więc uznać, że działaczki te objęły w parlamencie funkcję rzeczniczek afrykańskiej diaspory w Portugalii, w tym obszernej grupy *afrodescendentes*⁶⁴. Gomes Dias podkreśliła w wywiadzie, że konieczne jest *uznanie, że istnieje rasizm; uznanie, że ten rasizm wywodzi się z imperialistycznego portugalskiego projektu, z pewnej narracji, pewnego wyobrażenia i z całej tej propagandy, która rozwijała się w tamtym okresie, i zwalczanie tego, co jeszcze pozostało z tej logiki dyskryminacji*⁶⁵. Posłanka BE sama stała się ofiarą rasistowskich ataków w mediach społecznościowych po tym, jak wiosną 2021 roku zdecydowała się kandydować w wyborach samorządowych w Lizbonie, zapowiadając m.in. walkę ze spekulacją na rynku mieszkaniowym i skutkami gentryfikacji. Zdaniem aktywisty José Piny z Associação Cavaleiros de São Braz ataki na Gomes Dias pokazują, że społeczeństwo portugalskie nie jest jeszcze gotowe na to, aby *kandydatka afrykańskiego pochodzenia zajęła czyjeś miejsce* (mając pewnie na myśli kogoś „białego”). Pina jest przekonany o *systemowym, instytucjonalnym rasizmie, stanowiącym spuściznę kolonialną, którą należy zdemontować*⁶⁶. Kwestia rasizmu podzieliła *afrodescendentes* kandydujących w wyborach samorządowych w Lizbonie. Część z nich, jak Beatriz Gomes Dias z BE czy Andredina Cardoso z PS, podkreślała konieczność walki z dyskryminacją na tle rasowym i z nieprawdziwym wizerunkiem imigracji rozpowszechnianym przez skrajną prawicę, inni – jak Ossanda Liber – prezentowali poglądy bardziej umiarkowane, utrzymując, że przejawy rasizmu we współczesnym społeczeństwie portugalskim należą do rzadkości i że staje się ono coraz bardziej różnorodne kulturowo, lepiej zintegrowane. Interesujące, że kandydata o afrykańskim (a dokładniej luso-mozambikańskim) pochodzeniu wystawiła też populistyczna prawicowa partia CHEGA (Dosyc), posługująca się retoryką imigrancką. Gabriel Mithá Ribeiro nawoływał do wyważonej debaty „na argumenty”, podkreślając, że niektórzy podtrzymują dyskusję o rasizmie nie po to, aby ten problem rozwiązać, ale żeby uzyskać jakieś korzyści. Jak stwierdził: *dzisiaj rasizm przeszedł już do historii*⁶⁷.

rozpoczął jednak w niektórych gminach pilotażowe badanie dotyczące warunków życia, pochodzenia i mobilności Portugalczyków (*Inquérito-piloto às Condições, Origens e Trajectórias da População*), w którym pojawiło się pytanie o rasę i identyfikację etniczną, zob. J. Gorjão Henriques, *Identifica-se mais como asiático, branco, cigano, negro? INE começa a perguntar dia 18 de Outubro*, Publico, 14 X 2021, [online] <https://www.publico.pt/2021/10/14/sociedade/noticia/identificase-asiatico-branco-cigano-negro-ine-comeca-perguntar-dia-18-outubro-1981099?fbclid=IwAR1oWINDapVTXBpLTVQc7wnNmfaFGk7AneQnG50nH4vynrJbt4r8XKpr5tU>, 12 XI 2021.

⁶⁴ Agência Lusa, *Deputadas afrodescendentes apontam para „nova era” parlamentar depois da sua eleição*, Observador, 24 X 2019, [online] <https://observador.pt/2019/10/24/deputadas-afrodescendentes-apontam-para-nova-era-parlamentar-depois-da-sua-eleicao/>, 12 XI 2021.

⁶⁵ *Tamże*.

⁶⁶ J. Carlos, *„Não irão intimidar-me”, diz cabeça de lista de Esquerda após ataques racistas*, „Deutsche Welle”, [online] <https://www.dw.com/pt-002/n%C3%A3o-ir%C3%A3o-intimidar-me-diz-cabe%C3%A7a-de-lista-de-esquerda-ap%C3%B3s-ataques-racistas/a-56964510>, 12 XI 2021.

⁶⁷ J. Carlos, *Autárquicas/Portugal: Afrodescendentes lutam contra discriminação racial*, „Deutsche Welle”,

Dla większości osób afrykańskiego pochodzenia, które weszły do polityki, stając się częścią portugalskich partii, był to przełomowy krok na wieloletniej drodze aktywizmu. Działając w kolektywach i stowarzyszeniach, walczyły one z rasizmem, dyskryminacją i różnymi przejawami nierówności społecznej. Pracując w sektorze pozarządowym, często jednak borykały się z problemami administracyjnymi i finansowymi, co utrudniało spełnianie ich misji. Wejście do polityki – na szczeblu krajowym i lokalnym – dało im możliwość skuteczniejszego działania i docierania ze swoim przekazem do większej rzeszy odbiorców. Jak twierdzi mozambikański dziennikarz Manuel Matola (redaktor naczelny portalu JornalE@gora zajmującego się tematyką imigracji), w środowisku *afrodescendentes* zadziałał „efekt Joacine” – czarnoskórej posłanki, która odważyła się opuścić szereg partii i działać w parlamencie na własną rękę⁶⁸.

STOWARZYSZENIE POTOMKÓW AFRYKANÓW – DJASS

Mówiąc o przepływach między światem aktywizmu i polityki w kontekście problematyki dotyczącej *afrodescendentes*, należy przede wszystkim wspomnieć o Stowarzyszeniu Potomków Afrykanów – Djass⁶⁹. Powstało ono wiosną 2016 roku inicjatywy Beatriz Gomes Dias, która przez pierwsze lata działalności tej organizacji pełniła funkcję przewodniczącej. W centrum aktywności stowarzyszenia znajduje się ochrona praw potomków Afrykanów w Lizbonie i przeciwdziałanie rasizmowi. Działacze i działaczki Djass kontestują europocentryczną wersję historii i proponują jej reinterpretację, podkreślając afrykański wkład w rozwój wiedzy i kultury. Zachęcają osoby pochodzenia afrykańskiego do czynnego uczestnictwa w życiu politycznym. Djass prowadzi debaty, projekty edukacyjne i szkolenia dotyczące rasizmu, kolonializmu czy afrykańskich tożsamości. Podejmowało m.in. interwencje społeczne na rzecz wprowadzania do portugalskich podręczników historii rzetelnych informacji na temat kultur afrykańskich. W ramach cyklu *Djass Arte* stowarzyszenie promowało sztukę afrykańskich artystów i artystek⁷⁰. Podczas Targów Książki w Lizbonie w czerwcu 2017 roku przedstawiciele Djass poprowadzili cykl spotkań z autorami i autorkami afrykańskiego pochodzenia i wspierali promocję ich książek⁷¹. Zorganizowali też wizytę studyjną w Lagos, w budynku pierwszego w Europie targu niewolników⁷². W ostatnich latach 2020-2021

[online] <https://www.dw.com/pt-002/aut%C3%A1rquicas-portugal-afrodescendentes-lutam-contra-discrimina%C3%A7%C3%A3o-racial/a-59297354>, 12 XI 2021.

⁶⁸ *Tamże*.

⁶⁹ Zob. stronę www stowarzyszenia: <http://djass.pt/>, 16 XI 2021.

⁷⁰ Trzecia edycja tego przedsięwzięcia w 2018 roku odbyła się m.in. dzięki kampanii crowdfundingowej, zob. <https://ppl.pt/en/prj/djass>, 16 XI 2021.

⁷¹ *Vozes Africanas na Feira do Livro em Lisboa* (Afrykańskie Głosy na targach Książki w Lizbonie), zob. opis inicjatywy: <http://djass.pt/en/atividades-2017/vozes-afrikanas-percurso-na-feira-do-livro-de-lisboa/>, 16 XI 2021.

⁷² W 1444 roku przywieziono do Lagos 235 osób z Afryki (mężczyzn, kobiet, dzieci), potem sprzedanych jako niewolników. W ten sposób „inaugurovano” działalność targu. W 1691 roku wzniesiono

Djass realizowało projekty skierowane do afrykańskich kobiet potrzebujących wsparcia prawnego i pracy w związku z legalizacją pobytu w Portugalii (*Gabinete de Apoio Para Mulheres*⁷³) czy pomocy w założeniu własnej działalności gospodarczej związanej z recyklingiem mebli i staroci albo wytwarzaniem rękodziela (*Tchoka – Fusion Design*). W czerwcu 2021 roku stowarzyszenie zorganizowało m.in. cykl filmowy *Cinema Afro-descendente* poświęcony tematyce rasizmu, który w zamysle organizatorów miał skłaniać do *po głębszej refleksji nad tym, jakim przemianom ulega rasizm wraz z następowaniem kolejnych pokoleń afrodescendentes, którzy z nim walczyli, tworząc nowe formy oporu wobec ataku ze strony hegemonicznych ruchów białej supremacji*⁷⁴. We współpracy z Muzeum Historii Naturalnej i Nauki rozpoczęto także pilotażowy projekt (*Djumbai Descolonial*), którego celem jest opracowanie nowej kontekstualizacji zbiorów prezentowanych w Muzeum Etnograficznym i Ogrodzie Tropikalnym w Lizbonie. Ideą przewodnią jest próba zdekolonizowania przestrzeni muzealnej i ukazanie historii różnych eksponatów (przywiezionych z „misji antropologicznych” w latach 30. XX wieku z terenów afrykańskich okupowanych przez Portugalczków) z innej perspektywy⁷⁵.

Jak pisze Hanna Serkowska, *właśnie dlatego, że nie została wyznana i wysłuchana, zbrodnia kolonialna nie pozwala się od siebie uwolnić. Trzeba ją sobie uświadomić i opowiadać o niej, aby się uzdrowić*⁷⁶. W narrację tę wpisuje się najnowszy projekt powstały we współpracy z Djass, czyli pomnik Pamięci Osób Zniewolonych zaprojektowany przez angolskiego artystę Kiluanji Kia Henda. Dzięki inicjatywie Beatriz Gomes Dias projekt otrzymał dofinansowanie z budżetu obywatelskiego Urzędu Miasta Lizbony w 2017 roku. Pomnik w formie symbolicznej plantacji trzciny cukrowej (o wymownym tytule: „Plantacja – Prosperita i Koszmar”)⁷⁷ miał stanąć przy placu Campo das Cebolas na nabrzeżu Tagu w pierwszym trymestrze 2021 roku⁷⁸. Artysta zrealizował swoje dzieło i od kilku miesięcy przechowuje je w magazynie. Nie wiadomo jednak, kiedy dokładnie stanie w uzgodnionym z władzami miasta miejscu. Tym bardziej że odkad w październiku 2021 roku zmieniły się władze (socjalista Francisco Medina przegrał wybory i funkcję prezydenta Lizbony objął Carlos Moedas z bardziej centrowej partii PSD), zaczynają się pojawiać prowokacyjne pytania o to, czy Lizbona rzeczywiście „przyzna się” do udziału w procederze niewolnictwa⁷⁹. Pozostaje mieć nadzieję, że

w tym miejscu budynek (Mercado de Escravos), w którym odbywał się handel. Obecnie, od 2016 roku, w budynku działa muzeum, będące częścią programu *Slave Route* pod patronatem UNESCO.

⁷³ Jest to kontynuacja wcześniejszego programu dla kobiet – *Nneka-Gabinete Virtual de apoio às Mães Racializadas*.

⁷⁴ Informacja ze strony stowarzyszenia: <http://djass.pt/en/agenda/>, 16 XI 2021.

⁷⁵ Informacja ze strony stowarzyszenia: <http://djass.pt/projetos-em-curso-2/>. *Djumbai* to praktyka społeczna z Gwinei Bissau; rodzaj towarzyskiego spotkania czy zebrania wspólnoty w celu omówienia bieżących problemów. *Tamże*.

⁷⁶ H. Serkowska, *Dopo il romanzo storico. La storia della letteratura italiana del '900*, Pesaro 2012, s. 19.

⁷⁷ Na temat genezy pomnika zob. K. Golemo, *Lizbona afrykańska. Trudne dziedzictwo, relacje postkolonialne i międzykulturowe wyzwania*, „Politeja” 2021, vol. 18, nr 5 (74).

⁷⁸ Zob. stronę www poświęconą projektowi: <https://www.memorialescravatura.com/>, 16 XI 2021.

⁷⁹ J. Plácido Júnior, *Será que Lisboa vai mesmo assumir que escravizou?*, Visão, 11 X 2021, [online] <https://>

nowe władze miasta zdążą wywiązać się z zobowiązania jeszcze w trakcie trwania „Dekady Afrodescendentes”.

STOWARZYSZENIE I PODCAST RÁDIO AFROLIS

Radio Afrolis jest określane przez jego twórców jako *pierwszy podcast skierowany do osób czarnoskórych w Portugalii*. Podcast (początkowo nazywany audioblogiem) powstał w 2014 roku z inicjatywy dziennikarki angolskiego pochodzenia Carli Fernandes, aby umożliwić *kulturową ekspresję afrodescendentes mieszkających w Lizbonie*. Pomysł założenia audiobloga narodził się z obserwacji życia codziennego na ulicach miasta. Pierwotny opis tematyki poruszanej w cotygodniowych audycjach-wywiadach zaczynał się słowami: *Artyści i niekoniecznie artyści, mniej lub bardziej zwyczajne osoby opowiadają o „byciu czarnoskórym” (negritude), rasizmie i tożsamości, ukazując różne aspekty czarnej świadomości (consciência negra) w Portugalii*. Misją Rádía Afrolis jest od samego początku pokazywanie, jak bardzo różnorodne są historie życia i doświadczenia osób afrykańskiego pochodzenia, oraz zachęcanie *afrodescendentes* do tworzenia treści medialnych na ich temat, do opowiadania o samych sobie: *Wielu potomków Afrykanów uważa Lizbonę za swoje miasto. Dla innych Lizbona jest miastem jak każde inne, mimo że się w nim urodzili i od zawsze tu mieszkają. Są też tacy, którzy Lizbonę odrzucają, bo czują, że to nie jest ich miejsce. W przypadku czarnoskórych osób afrykańskiego pochodzenia (afrodescendentes negros) poczucie przynależności wiąże się czasem z problemem wizerunku w mediach i w różnych przestrzeniach społecznych, ale przede wszystkim z dyskryminacją i rasizmem. Pojawia się zatem pytanie: czy ja, jako osoba czarnoskóra, Afrykanka albo Afrykanin, powinienem / muszę / chcę / określać się jako Portugalczyk czy Afrolizbończyk (afrolisboeta)? W naszych programach będziemy prezentować przeróżne możliwości odpowiedzi na to pytanie*⁸⁰.

W 2016 roku z Rádía Afrolis wyłoniło się stowarzyszenie kulturalne o tej samej nazwie, którego działalność skupia się na różnych przejawach afrykańskiej obecności w Portugalii⁸¹. Obecnie, po ponad siedmiu latach działalności, wyemitowaniu ponad

visao.sapo.pt/atualidade/sociedade/2021-10-11-sera-que-lisboa-vai-mesmo-assumir-que-escravizou/?fbclid=IwAR1Wm36tJMGFZ7--rb47V190Xgsd4Lzuo3zJOIYIRNIIA0V9v2iyR1FQfi, 16 XI 2021. Drugim projektem, z którego realizacji miasto, jak dotąd, się nie wywiązało, jest umieszczenie popiersia Paiego Paulina na placu Largo Sao Domingos w centrum Lizbony. Pai Paulino był wyzwolonym niewolnikiem, który pełnił funkcję mediatora w konfliktach dotyczących społeczności afrykańskiej w XIX-wiecznej Lizbonie; denuncjował także przypadki nielegalnego niewolnictwa. Projekt powstał z inicjatywy Stowarzyszenia Batoto Yetu, popiersie wykonał zaś mozambikański rzeźbiarz Frank Arroni Ntaluma. Mimo umowy z Urzędem Miasta statua do dzisiaj nie stanęła w ustalonym miejscu. *Tamże*.

⁸⁰ Tekst pochodził z wcześniejszej wersji strony Rádía Afrolis, obecnie już niedostępnej. W nieco zmodyfikowanej formie przekaz ten można znaleźć na platformie BUALA w artykule z kwietnia 2015 roku prezentującym projekt Rádía Afrolis, zob. <https://www.buala.org/pt/da-fala/radio-afrolis>, 17 XI 2021.

⁸¹ Jak piszą na swojej stronie (dostępnej w języku portugalskim i angielskim): „We promote several multilingual projects, from literature to audiovisual, from gastronomy to political participation”, <https://afrolis.com/>, 17 XI 2021.

200 rozmów i zrealizowaniu ponad 20 projektów (nie tylko w samej Lizbonie, ale też w innych częściach kraju), aktywiści i aktywistki organizacji Afrolis mówią o swojej działalności w kontekście ożywiania „dyskursywnej pamięci”, utrwalania różnorodnych narracji o mieście i o tym, jak go doświadczają *afrodescendentes*, na ile czują się – lub nie – częścią Lizbony, ale też w jaki sposób ich przeżycia są przyjmowane i interpretowane przez innych. W audycjach biorą udział nie tylko sami *afrodescendentes*, lecz także osoby zainteresowane ich problemami. Jak piszą twórcy projektu Afrolis: *Sięgamy do przekazu ustanego będącego dziedzictwem naszych przodków oraz do sztuki opowiadania historii, która umożliwia przetrwanie, dzielenie się pokoleniową mądrością, różnymi doświadczeniami i poglądami [...]. Kwestionujemy obraz naszej rzeczywistości prezentowany w mediach głównego nurtu, dyskutując o tym, co czyni nas mniej lub bardziej Afrykanami, jak o sobie mówimy, co śpiewamy, w co się ubieramy, co jemy, jak się czesmy, co tworzymy i o czym marzymy*⁸².

W 2016 roku miałam możliwość uczestniczyć w spotkaniu poświęconym powiązaniom między dziennikarstwem a aktywizmem⁸³, w którym prelegentką była założycielka Rádía Afrolis, Carla Fernandes. Jednym z wątków, który pojawił się w debacie, był czarny aktywizm (*ativismo negro*) i problemy z medialną reprezentacją afrykańskiej diaspory w Portugalii. Fernandes ubolewała nad nieobecnością osób afrykańskiego pochodzenia w debacie publicznej, szczególnie tej dotyczącej kolonializmu (*my, osoby czarnoskóre, ciągle słyszymy o historii Afryki z perspektywy europocentrycznej; kwestie rasowe to temat niewygodny* – mówiła). Zwróciła też uwagę na brak konsolidacji w środowisku afrykańskich aktywistów i na ich niezbyt korzystny wizerunek. Wypowiadając się o wzajemnych wpływach mediów i aktywizmu, podkreśliła: *Dziennikarze łatwiej docierają do ludzi. Aktywistów postrzega się jako osoby zaburzające publiczny spokój*. Dlatego istotne jest, zdaniem Fernandes, aby dziennikarze opisywali realia, w których żyją potomkowie Afrykanów, i prowokowali do reakcji. Zadaniem aktywistów jest natomiast zmienianie tej rzeczywistości wszędzie tam, gdzie uznają to za konieczne⁸⁴.

Dekadę temu Barry Hutton pisał, że w Portugalii nie występują ostre napięcia rasowe, a przynajmniej *nie są one widoczne*⁸⁵. Być może miał na myśli to, na ile kwestie rasizmu są obecne w mainstreamowych mediach i w debacie publicznej, w szerszym obiegu. W środowiskach diaspory afrykańskiej pojawiają się opinie zgoła odmienne. Problem rasizmu i wykluczenia oraz odwołania do historii kolonializmu to wątki ciągle obecne w działalności politycznej i społeczno-kulturalnej *afrodescendentes*. Co jakiś czas głosy na temat dyskryminacji na tle rasowym w Portugalii przybierają na sile, w odpowiedzi na konkretne wydarzenia. Momentem przełomowym było np. powstanie w Stanach Zjednoczonych ruchu Black Lives Matter i jego reperkusje w postaci protestów ulicznych na

⁸² Pełny opis dostępny na stronie www Rádía Afrolis, <https://afrolis.com/sobre-nos/>, 17 XI 2021.

⁸³ *Dziennikarstwo, aktywizm i demokracja* – debata i warsztaty zorganizowane 9 maja 2016 roku na Wydziale Nauk o Komunikacji lizbońskiego uniwersytetu Universidade Lusófona w ramach inicjatywy „7 Dni z Mediami”, zob. <http://dcc.ulusofona.pt/noticias/jornalismo-ativismo-e-democracia/>, 17 XI 2021.

⁸⁴ Źródło: notatki własne z debaty.

⁸⁵ B. Hatton, *Os Portugueses...*, s. 84.

ulicach Lizbony i innych miast. Antyrasistowskie manifestacje wywołała też niedawna śmierć młodego człowieka pochodzącego z Wysp Świętego Tomasza i Księżęcej w jednym z więzień w Lizbonie. Mający 23 lata Danijoy Pontes zmarł we wrześniu 2021 roku w dotąd niewyjaśnionych okolicznościach. 6 listopada na ulice Lizbony wyszły tłumy protestujących, wśród nich aktywiści z grupy SOS Racismo i organizacje imigranckie. Skandowano m.in. hasło *Sprawiedliwość jest rasistowska (Justiça é Racista)* i nawiązywano do różnych wcześniejszych przypadków przemocy służb porządkowych wobec osób czarnoskórych⁸⁶. Na drogowskazie z oznaczeniem lizbońskiego Pola Męczenników za Ojczyznę (Campo dos Mártires da Pátria) jakiś czas temu ktoś dopisał czerwonym sprayem: *kolonialna krew (sangue colonial)*. Zaś na furgonetce należącej do palarni kawy Negrita (dosł. „czarnulka” czy „murzyneczka”) ktoś zamazał to słowo i zastąpił je innym – *racista*, w wyniku czego nazwa firmy zmieniła się na „Rasistowska Kawa”. Takich przykładów oddolnych interwencji jest w miejskim krajobrazie Lizbony więcej.

W grudniu 2015 roku z inicjatywy Stowarzyszenia Conexão Lusófona odbyła się debata pt. *Nowi Obywatele*, podczas której dyskutowano o roli imigrantów oraz ich potomków i przemianach portugalskiego społeczeństwa, ale także o wykluczeniu, dyskryminacji i rasizmie⁸⁷. Ednilson dos Santos, prawnik i aktywista pochodzący z Gwinei Bissau i od 11 roku życia mieszkający w Portugalii, stwierdził m.in., że młode pokolenie *afrodescendentes* bardzo potrzebuje wzorów do naśladowania. Ale nie tylko wśród artystów, którzy odnaleźli swoje miejsce w społeczeństwie dzięki twórczości. Istotne jest, aby młodzi dostrzegali osoby afrykańskiego pochodzenia aktywne w sferze polityki i obywatelskiego aktywizmu i się na nich wzorowali. Aby uczyli się, że mogą walczyć o swoje prawa⁸⁸.

KILKA REFLEKSJI NA ZAKOŃCZENIE

Przedstawione w artykule wątki związane z obecnością *afrodescendentes* w społeczeństwie portugalskim to tylko niektóre z wielu zagadnień dotyczących tej grupy. Tematem, który zasługuje na dalszą analizę, jest m.in. sytuacja młodych afrykańskiego pochodzenia w kontekście edukacyjnym, zarówno jeśli chodzi o przypadki dyskryminacji, jak i sposób przekazywania wiedzy w szkołach, które wciąż traktują okres „odkryć geograficznych” i blisko 400 lat niewolnictwa powierzchownie. Jak piszą Sena Martins i Moura: *Program nauczania bazuje na konserwatywnym i eurocentrycznym podejściu do historii Portugalii, a mianowicie na teleologicznej koncepcji czasu, analizie geograficznej*

⁸⁶ Zob. J. Carlos, *Morte de Danijoy Pontes: „A justiça é racista”, gritaram manifestantes em Lisboa*, [online] <https://www.dw.com/pt-002/morte-de-danijoy-pontes-a-justi%C3%A7a-%C3%A9-racista-gritaram-manifestantes-em-lisboa/a-59746227>, 17 XI 2021.

⁸⁷ Prelegentami w czasie debaty byli badacze problematyki migracji – Alejandra Ortiz i Pedro Calado – oraz przedstawiciele mniejszości etnicznych: Piménio Ferreira i Ednilson dos Santos. Zob. opis wydania na stronie www Conexão Lusófona: <https://www.conexaolusofona.org/evento-novos-cidada-os-e-ja-este-domingo/>, 17 XI 2021.

⁸⁸ Notatki własne z debaty.

opartej na dychotomii centrum i peryferii oraz odpolitycznionej narracji okresu kolonialnego⁸⁹. Portugalia potrzebuje więc poddać rewizji swoją relację z przeszłością, aby przyznać, że rewersem wielkiej epopei o Odkryciach Geograficznych jest historia kolonializmu, niewolnictwa i wojen – kolonialnej i, następującej po niej, domowej⁹⁰.

Innym wartym uwagi tematem jest twórczość artystyczna *afrodescendentes*. Prześtrzenia ich intensywnej aktywności i obszarem wyłaniania się nowych hybrydowych tożsamości jest muzyka. Szczególnie widać (i słyhać) to w stolicy kraju. Pochodzące z Afryki gatunki muzyczne i style taneczne stanowią nie tylko dziedzictwo pielęgnowane w diasporze, ale są też dzisiaj częścią oficjalnej oferty kulturalnej Lizbony. Vitor Belanciano w książce poświęconej muzyce afroportugalskiej definiuje ją jako przestrzeń *celebracji, konfliktu i nadziei*⁹¹. Bohaterami tej monografii są m.in. artyści wywodzący się z drugiego i trzeciego pokolenia *afrodescendentes* (np. Buraka Som Sistema, General D, Batida, Sara Tavares, Dino d'Santiago i inni), którzy zdobyli uznanie portugalskiej – a czasem międzynarodowej – publiczności. Autor stawia tezę, że poprzez muzykę popularną dokonywała się w Portugalii i nadal dokonuje „dekolonizacja mentalności”. Muzyka afroportugalska, zdaniem Belanciana, to teren społecznego eksperymentowania, miejsce wyłaniania się podmiotowości i prowokowania do debaty nad bieżącymi problemami⁹². Jak twierdzi Barry Hatton, po rewolucji goździków Portugalia, zajęta własnymi sprawami, odwróciła się plecami do swoich byłych afrykańskich kolonii, a poziom znajomości kultury z krajów PALOP był dość niski⁹³. Współcześnie się to zmienia, także dzięki *afrodescendentes*, którzy – wchodząc w rolę łączników i mediatorów – przybliżają Portugalczynom kultury afrykańskie⁹⁴.

Sukcesy (artystyczne, polityczne i inne) niektórych przedstawicieli *afrodescendentes* w Portugalii mogą być przykładami udanej integracji, ale dotyczą one pewnej wąskiej grupy. Maurizio Ambrosini, analizujący kondycję pokolenia G2 (tzw. *seconde generazioni*) we Włoszech, przestrzega przed nadmiernym entuzjazmem dla potomków imigrantów, którym „się udało”. Zwraca uwagę na to, że idealizowanie tego zjawiska może przesłaniać trudne realia, w jakich żyje pozostała większość tej grupy. Przykładowo twórczość artystyczna wybitnych jednostek wypływająca z ich międzykulturowego backgroundu przyciąga i zachwyca *wyrafinowane kosmopolityczne elity zachodnich społeczeństw*, poszukujące nowych wrażeń⁹⁵. Ale często te jednostkowe sukcesy mogą

⁸⁹ B. Sena Martins, A. Moura, *Portugal e década internacional...*, s. 17.

⁹⁰ M. Świda, *Portugal como o país da não-inscrição em As Naus de António Lobo Antunes*, [w:] *Identidades Revisitadas, Identidades Reinventada...*, s. 73.

⁹¹ V. Belanciano, *Não Dá para Ficar Parado. Música Afro-Portuguesa, celebração, conflito e esperança*, Porto 2020.

⁹² *Tamże*, tekst z okładki.

⁹³ B. Hatton, *Os Portugueses...*, s. 104.

⁹⁴ W obszarze muzyki przykładem może być urodzony w angolskiej rodzinie i mieszkający w Lizbonie Wilson Vilares z projektu muzycznego Celeste Mariposa. Od kilku lat zajmuje się promowaniem muzyki z lat 60. i 70. XX wieku z obszaru PALOP, wykorzystując ją w nowych, klubowo-tanecznych aranżacjach.

⁹⁵ M. Ambrosini, *Richiesti e respinti. L'immigrazione in Italia. Come e perché*, Milano 2010, s. 211.

odwracać uwagę od rzeszy osób społecznie wykluczonych, pozostających poza marginesem życia kulturalnego. Podobnie wygląda dzisiaj sytuacja w Portugalii. Dlatego tak istotna jest działalność organizacji i stowarzyszeń oraz polityków i polityczek walczących o poprawę warunków życia społeczności afrykańskich.

BIBLIOGRAFIA

- Agência Lusa, *Deputadas afrodescendentes apontam para „nova era” parlamentar depois da sua eleição*, Observador, 24 X 2019, [online] <https://observador.pt/2019/10/24/deputadas-afrodescendentes-apontam-para-nova-era-parlamentar-depois-da-sua-eleicao/>.
- Agência Lusa, *Joacine Katar Moreira deixou o Livre*, Público, 4 II 2020, [online] <https://www.publico.pt/2020/02/04/politica/noticia/joacine-katar-moreira-deixou-livre-1902816>.
- Ambrosini M., *Richiesti e respinti. L'immigrazione in Italia. Come e perché*, Milano 2010.
- Bal E., *Lokalność i mobilność kulturowa teatru. Śladami Arlekina i Pulcinelli*, Kraków 2017.
- Bal E., Wojnowski K., *Strefy kontaktu jako propozycja usytuowanego poznania*, [w:] *Bądźmy w kontakcie! Strefy kontaktu jako narzędzie rozpoznawania współczesności*, red. E. Bal, K. Wojnowski, Kraków 2021.
- Belanciano V., *Não Dá para Ficar Parado. Música Afro-Portuguesa, celebração, conflito e esperança*, Porto 2020.
- Bloch N., *Kolonizatorzy, turyści, antropolodzy. Dziedzictwo kolonialne w turystyce i kolonialna nostalgia w antropologii*, „Konteksty” 2014, nr 1.
- Brito Guterres A., De Sousa A.N., *The Invisible City: Existence and Resistance in the Peripheries of Lisbon*, „The Funambulist: Proletarian Fortresses” 2018, nr 16.
- Caldeira A.M., *O tráfico atlântico de mão-de-obra escrava*, katalog projektu „Testemunhos da escravatura. Memória africana”, Lisboa 2017.
- Carlos J., *Autárquicas/Portugal: Afrodescendentes lutam contra discriminação racial*, „Deutsche Welle”, [online] <https://www.dw.com/pt-002/aut%C3%A1rquicas-portugal-afrodescendentes-lutam-contra-discrimina%C3%A7%C3%A3o-racial/a-59297354>.
- Carlos J., *Morte de Danijoy Pontes: „A justiça é racista”, gritaram manifestantes em Lisboa*, [online] <https://www.dw.com/pt-002/morte-de-danijoy-pontes-a-justi%C3%A7a-%C3%A9-racista-gritaram-manifestantes-em-lisboa/a-59746227>.
- Carlos J., *„Não inão intimidar-me”, diz cabeça de lista de Esquerda após ataques racistas*, „Deutsche Welle”, [online] <https://www.dw.com/pt-002/n%C3%A3o-ir%C3%A3o-intimidar-me-diz-cabe%C3%A7a-de-lista-de-esquerda-ap%C3%B3s-ataques-racistas/a-56964510>.
- Castro Henriques I., Pereira Leite P., *Lisboa cidade africana: Percursos de Lugares de Memória da Presença Africana, Séculos XV-XXI*, Lisboa 2013.
- Década Internacional de Afrodescendentes (2015-2024) Contributos*, [online] https://www.acm.gov.pt/documents/10181/27754/Plano_Decada_contributos_ACM.pdf/4975041d-122e-4734-9d1e-83cd60b9cb25.
- De Sousa A.N., *How Portugal silenced „centuries of violence and trauma”*, [online] https://www.aljazeera.com/features/2021/3/10/how-portugal-silenced-centuries-of-violence-and-trauma?fbclid=IwAR3Jw5Uj7xB36_qC2dxCu1UXg-jeHHd0BLqJ-We4v54ctv8LL0-X1XEGu8.

- De Sousa Santos B., *Prefácio*, [w:] *As Guerras de Libertação e os Sonhos Coloniais: alianças secretas, mapas imaginados*, red. M.P. Meneses, B.S. Martins, Coimbra 2013.
- Évora I., *As (im) pertinências do método. metodologia participativa e o estudo sobre a afrodescendência em Portugal*, [w:] *Áfricas, Américas y Caribes Representaciones colectivas cruzadas [siglos XIX-XXI]*, red. J.-A. Yao, Alcalá 2020.
- Gandhi L., *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, tłum. J. Serwański, Poznań 2008.
- Golemo K., *Lizbona afrykańska. Trudne dziedzictwo, relacje postkolonialne i międzykulturowe wyzwania*, „Politeja” 2021, vol. 18, nr 5 (74), <https://doi.org/10.12797/Politeja.18.2021.74.02>.
- Gorjão Henriques J., *Identifica-se mais como asiático, branco, cigano, negro? INE começa a perguntar dia 18 de Outubro*, Publico, 14 X 2021, [online] <https://www.publico.pt/2021/10/14/sociedade/noticia/identificase-asiatico-branco-cigano-negro-ine-comeca-perguntar-dia-18-outubro-1981099?fbclid=IwAR1oWINDapVTXBpITVQc7wnNmfaFGk7AneQnG50nH4vynrJbr4r8XKpr5tU>.
- Hatton B., *Os Portugueses. A história moderna de Portugal. O verdadeiro retrato de um povo único, fascinante e contraditório*, Lisboa 2011.
- Hatton B., *Queen of the Sea. A History of Lisbon*, London 2018.
- Henriques J.G., *Década dos Afrodescendentes da ONU continua invisível em Portugal*, Publico, 25 XI 2017, [online] <https://www.publico.pt/2017/11/25/sociedade/noticia/decada-dos-afrodescendentes-da-onu-continua-invisivel-em-portugal-1793910>.
- Hłibowicka-Węglarz B., „Złota epoka” Portugalii i języka portugalskiego, Lublin 2021.
- Integração de afrodescendentes na política portuguesa requer organização „à margem dos partidos” convencionais, diz jurista guineense*, Jornal É@GORA, 17 VI 2019, [online] <https://jornaleagora.pt/integracao-de-afrodescendentes-na-politica-portuguesa-requer-organizacao-a-margem-dos-partidos-convencionais-diz-jurista-guineense/>.
- Kalewska A., *A identidade portuguesa revisitada no dealbar do terceiro milénio*, [w:] *Identidades Revisitadas, Identidades Reinventadas – transformações dos espaços sociais, políticos e culturais nos países de língua oficial portuguesa*, red. R. Díaz-Szmidt, Warszawa 2019.
- Lukaszuk E.A., *Między litością a współodczuwaniem. O ważnym czytaniu świata, który już nie zawsze daje się uchwycić w postkolonialnych kategoriach*, „Konteksty Kultury” 2019, nr 16, z. 3, <https://doi.org/10.4467/23531991KK.19.031.11735>.
- Machado F.L., *Novos portugueses? Parâmetros sociais da identidade nacional dos jovens descendentes de imigrantes africanos*, [w:] *Identidades Nacionais em Debate*, red. J. Miranda, M.J. João, Oerias 2006.
- Mata I., „Zonas de contacto” das literaturas de língua portuguesa: da resistência à reinvenção da diferença, [w:] *Identidades Reinventadas – transformações dos espaços sociais, políticos e culturais nos países de língua oficial portuguesa*, red. R. Díaz-Szmidt, Warszawa 2019.
- „Migrações. Revista do Observatório das Migrações” – número temático „Afrodescendentes em Portugal”, n.º 16, dezembro de 2019, [online] <https://www.om.acm.gov.pt/documentos/58428/183863/Revista+Migra%C3%A7%C3%B5es+16.pdf/d7e56cb0-7d04-4f2c-96a6-fb2c7ee8e9ff>.
- Migrant Integration Policy Index, [online] <https://www.mipex.eu/portugal>.

- Pereira B., *Os afrodescendentes em Portugal, uma minoria silenciosa sem voz política*, EFE, 27 X 2015, [online] <https://www.efe.com/efe/portugal/destacada/os-afrodescendentes-em-portugal-uma-minoria-silenciosa-sem-voz-politica/50000440-2748031>.
- Plácido Júnior J., *Será que Lisboa vai mesmo assumir que escravizou?*, Visão, 11 X 2021, [online] <https://visao.sapo.pt/atualidade/sociedade/2021-10-11-sera-que-lisboa-vai-mesmo-assumir-que-escravizou/?fbclid=IwAR1Wm36tJMGFZ7--rb47V190Xgsd4Lzuo3zJOIYIRNIIAOV9v2iYyR1FQfI>.
- Ponzanesi S., *The Postcolonial Turn in Italian Studies: European Perspectives*, [w:] *Postcolonial Italy: Challenging National Homogeneity*, red. C. Lombardi-Diop, C. Romeo, Basingstoke 2012, https://doi.org/10.1057/9781137281463_4.
- Schaefer A., *Imagens de „A Guerra”: Interação entre os discursos visual e verbal na série de Joaquim Furtado*, „Práticas da História” 2015, vol. 1, nr 1, s. 33-60.
- Seabra T. et al., *Trajetos e projetos de jovens descendentes de imigrantes à saída da escolaridade básica*, Lisboa 2011.
- SEF, *Relatório de Imigração, Fronteiras e Asilo 2020*, s. 21, [online] <https://sefstat.sef.pt/Docs/Rifa2020.pdf>.
- Sena Martins B., Moura A., *Portugal e década internacional de afrodescendentes: a educação e os tempos da violência colonial*, „Educação em Revista” 2018, nr 34, <https://doi.org/10.1590/0102-4698192750>.
- Serkowska H., *Dopo il romanzo storico. La storia della letteratura italiana del '900*, Pesaro 2012.
- Soares D., *A última escrava portuguesa morreu em Lisboa nos anos 1930*, Radio Renascença, [online] <https://rr.sapo.pt/noticia/pais/2017/03/25/a-ultima-escrava-portuguesa-morreu-em-lisboa-nos-anos-1930/79112/>.
- Świda M., *Portugal como o país da não-inscrição em As Naus de António Lobo Antunes*, [w:] *Identidades Revisitadas, Identidades Reinventadas – transformações dos espaços sociais, políticos e culturais nos países de língua oficial portuguesa*, red. R. Díaz-Szmidt, Warszawa 2019.
- Tinhorão J.R., *Os negros em Portugal: uma presença silenciosa*, Lisboa 1998.
- Valente A., Leite A.C., *O projeto testemunhos da escravatura. Memória africana*, katalog projektu „Testemunhos da escravatura. Memória africana”, Lisboa 2017.

dr Karolina GOLEMO – dr nauk humanistycznych, socjolożka kultury, adiunkt w Katedrze Teorii i Badań Relacji Międzykulturowych w Instytucie Studiów Międzykulturowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wykładała gościnnie na uniwersytetach we Włoszech (La Sapienza i Roma Tre w Rzymie oraz w Mediolanie), Hiszpanii (w Sewilli, w La Corunii i na UCLM w Cuence), Portugalii (w Coimbrze) oraz Brazylii (Uniwersytet Stanu Paraná w Kurytybie). Stażystka w Instytucie Etnomuzykologii na Uniwersytecie w Aveiro w Portugalii (2015). Od maja 2019 roku kieruje polską częścią międzynarodowego projektu sieci HERA: „European Music Festivals, Public Spaces, and Cultural Diversity”. Jej zainteresowania badawcze to: różnorodność kulturowa Włoch, Hiszpanii i Portugalii; migracje a twórczość artystyczna; muzyka w relacjach międzykulturowych.